

Tragiškasis civilizacijos punktyras Antano Škėmos romane *Balta drobulė*

Anotacija: Antanas Škėma (1910–1961) yra ryškiausias išeivijos moderniosios prozos kūrėjų, perteikęs literatūroje katastrofistines XX a. nuotaikas ir dramatišką žmogaus būseną didžiųjų sukrėtimų metu. Romanu *Balta drobulė* (1958) jis paliudijo epochos totalitarizmo formas: ideologinį komunistinį ir ekonominį kapitalistinį. Šiame romane apmąstoma Vakarų civilizacijos raida, kuri prasideda aukštu idėjų polėkiu ir baigiasi ideologinėmis prievartomis. Dėmesio centre – dramatiškai kintanti žmogaus tapatybė ir tragiškas humanistinių vertybių likimas naujajame technologinės bei vartotojiškos kultūros pasaulyje. Ekspresionizmo stilistika ir siurrealizmo vaizdais demonstruojama blogio epocha, plėtojamos žmogaus vienišumo ir visuomenės susvetimėjimo temos, išreiškiamas gyvenimo beprasmybės jausmas, atskleidžiamas laipsniškas asmenybės suirimo procesas. Romanas Vakarų civilizaciją parodo kaip ciklinį istorinį laiką, kuris visuomenę atbloškia atgal į pirmykščių primityvių laikų būklę, kurioje klesti kapitalas ir technologijos, bet miršta žmogaus dvasia.

Raktažodžiai: modernizmas, siurrealizmas, totalitarizmas, tapatybė, kultūra, civilizacija.

Atminties ir savimonės istoriškumas

XX amžius stebėtinai greitai tolsta nuo mūsų ir gaubiasi mitologiniais ūkais, grimzta į laiko sutemas. Jaunajai kartai praėjusi epocha apskritai yra Lietuvos dvasios viduramžiai, kuriuose negalima įžvelgti nei gyvenimo džiaugsmo, nei prasmės, nei žmogaus. Jai atrodo, kad gyvenimas prasidėjo visiškai neseniai. Jaunąją kartą sunku įtikinti, kad žmonės anuomet buvo tikri – sveiki ir gyvybingi, turėję kur kas daugiau dvasios jėgų nei šiuolaikinių technologijų, civilizacijos patogumų išpaikintas, išlepintas ir atbukintas žmogus.

Žvelgiant į praėjusį laiką, jame nebesimato gyvenimo konkretybės – realių žmonių likimų ir charakterių, praeities peizažą dengia didžioji totalitarizmo paranojos šmėkla. Manau, tai ir buvo pats tikriausias kolektyvinės paranojos amžius, tačiau daugelis kūrėjų jame gyveno ir išgyveno, vienaip ar kitaip išliko, savo unikalias sovietmečio patirtis suvokdami kaip pareigą liudyti prieš žmogaus dvasią sukilusias blogio jėgas. Anuomet gyvenome labai unikalios civilizacijos eksperimento sąlygomis, o mūsų patirtis mums leidžia lyginti du viršasmėniskos galios pasaulius: ideologinį totalitarizmą ir modernųjį kapitalizmą. Vienas ugdė utopišką ateities žmogų ir kilo iš religinių bei metafizinių prielaidų, kitas ugdo dabarties vartotoją ir iš esmės yra grindžiamas materialistine etika bei filosofija.

Kadangi realiai patyrėme abi visuomeninio gyvenimo formas, mūsų savastis įgijo kūrybos principams svetimą liguisto istoriškumo jausmą. Žinoma, be šito istoriškumo jausmo, kaip ir be laiko matmens, nėra ir savasties, bet mūsų savastis perdėm suteršta politizuotu istoriškumu, tai neišvengiama, sunkiai nuvaloma. Tačiau visiškai atsisakę šito politinio ir ideologinio literatūros matmens neturėtume patikimų kūrybos estetinio vertinimo kriterijų, kurie ir šiaip jau yra gerokai reliatyvūs. Mūsų literatūros kritikos nuosmukis ir bejėgystė dažnai susijusi su nesąmoningu literatūros politinio aspekto vengimu, o grynoji estetiinė kūrinio perspektyva atsiduria savotiškoje vertybių tuštumoje. Ir nors politizuotų literatūros vizijų atsisakėme, vis dėlto XX amžiaus lietuvių literatūros istorija yra politiškai infekuota, o ypač tokia literatūra, kuri liudija moderniosios epochos paranoją. Kaip antai – modernistinė Antano Škėmos proza ir drama.

Moderniųjų laikų istorijos demoniškumas

Politika yra galių žaidimas laike, kuris mūsų sąmonėje įgyja naratyvinę formą ir mitologinę struktūrą. Politiška, politizuota istorija yra pasakojimai apie galios struktūrų subjektus, tie subjektai yra mitologizuojami, tampa virš-asmeninėmis „istorijos jėgomis“; moderniųjų amžių blogio dievais, o bet kokios dievų istorijos turi esminius kilmės ir pabaigos momentus, kuriais ir sukuriamas apibendrinta istorijos prasmė ir žmogiškojo pasaulio idėja.

XX a. svarbiausi literatūros, ypač prozos, kūriniai yra prislėgti istoriškumo naštos, tarsi sunkiu švininiu dangaus gaubtu (Broniaus Radzevičiaus, Henriko

Radausko metaforos), uždarančiu nuo mūsų transcendencijos perspektyvą. Epochų iki modernizmo žmogiškojo pasaulio peizažas buvo kitoks, nušviestas dangiškojo šviesulio, kuris žemės žmogui visuomet reiškė dvasinę gyvenimo projekciją ir teikė aiškius moralinius gyvenimo pagrindus (pvz., Renesanso tapybos peizažas). Natūralistinės kultūros, tarkim, kaimiškosios bendruomeniškos pasaulėjautos žmogui būties orientyrai taip pat buvo aiškūs ir objektyvūs – kaip pasaulį valdanti Kristijono Donelaičio *Metų saulelė*.

Moderniojo žmogaus pasaulis monochrominis, vienspalvis. Jis totaliai imanentiškas – ieškodamas šviesos, tikslų, emocijų spalvų ir gyvenimo motyvacijos žmogus yra priverstas knaisiotis savyje, savo buvimu nušviesti daiktus, kurie yra šalia mūsų kaip vieninteliai mūsų egzistencijos draugai ir sargai. Modernizmo pradžioje žmogus savyje atranda dvasingumo likučius, tarsi jaučia kenčiančios sielos balsą, modernizmo saulėlydyje iš jo prasiveržia sąmonės ir instinktų gaivalai. Tai Carlo Gustavo Jungo modernizmo kaip vizionieriškumo koncepcija, kurią papildytume mintimi apie vizionieriškumo transformaciją: taurūs regėjimai tampa realybės šmėklomis, kamuojančiomis jau ir idealisto Vinco Mikolaičio-Putino lyrinį herojų. Démoniško apraiškos moderniojoje sąmonėje – apie tai yra rašęs Algis Mickūnas: „Démoniškas atsiranda šio pasaulio namuose ir valdo jo eigą.“¹

Moderniojoje kultūroje griūva metafizikos rūmas, degradoja teocentrinė ideologija ir tų nežemiškųjų šviesų iš viršaus nebelieka. Žmogus lieka vienišas ir be tikslo, kaip ta bepročio iššauta strėlė Radausko eilėraštyje:

Aš – kaip strėlė, kurią netekęs proto
Kareivis prieš apsuptoj tvirtovėj
Paleido naktį į galingą dangų
Prašyt pagalbos, bet, neradus Dievo,
Strėlė klajoja tarp šaltų žvaigždynų,
Nedrišdama sugrįžt.²

Modernusis žmogus, „substancinis individas“, praranda būties visumą su-reikšmindamas save, įgydamas individualumo reikšmę, ir tada jį visu svoriu už-

1 Algis Mickūnas, „Démoniškos akivaizdos“, in: *Metmenų laisvieji svarstymai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1993, p. 642.

2 Henrikas Radauskas, *Eiėraščiai*, Vilnius: Baltos lankos, 1994, p. 139.

griūva moderniosios mitologijos demonai, priversdami tą tarsi savaiminės vertės žmogų tarnauti istorijos jėgoms. Ir žmogus tampa politinių ir ekonominių galios struktūrų žaisliuku.

XX amžiuje tai neišvengiama: kiekvienas giliau mąstantis ir jaučiantis buvusios epochos žmogus yra ligonis, o visi kiti valdomi instinktyvaus valios veiksmo ir savisaugos jausmo – tai tiesiog bandymas prisitaikyti ir išlikti.

Istoriškasis moderniosios literatūros matmuo

Visa tai neabejotinai atsispindi ir literatūroje. Didieji prozos kūriniai demoniškuosius istorijos pavidalus leidžia pamatyti aiškiau, nes jie įgyja figūratyvinę ir naratyvinę formą, tačiau lygiai taip pat galėtume perskaityti ir lyrikos žanro raidą.

Žmogus moderniojoje prozoje įrašytas į istoriją, jo matmuo yra istoriškumas. Galima pasakyti ir taip: moderniosios prozos žmogus yra istorijos metafora. Per herojų apmąstomos pragaištingos laiko jėgos. Pati istorija yra tarsi nervingas ir sudirgintas gyvųjų ląstelių – žmonių audinys.

Išijausdami į dažną modernistinės prozos tekstą neretai patiriame dvasios sudirgimą. Taip galima paaiškinti kad ir savotišką alergiją Antano Škėmos tekstui: be jokių abejonių suvokdamas jį kaip išskirtinai talentingą, lietuvių literatūroje labai ryškų ir ypatingą, aš, kaip skaitytojas, nevalingai jį atstumiui, nes jis man kelia susierzinimą, kažkokį iracionalų nepakantumą. Tai lyg sveikos prigimties pasipriešinimas istoriškumo ligai tarsi epidemijai, pasiekiančiai mus iš buvusio amžiaus glūdumos. Totalitarizmo kaip dvasinės žmogaus prievartos tema yra sunki, todėl jo atgaivinti pavidalai slegia. Du autoriai mūsų literatūroje yra „sunkūs“ – Škėma ir Ričardas Gavelis, kitas totalitarizmo kūną mėsinėjantis anatomas. Šalia jų dar galima prijungti Bronių Radzevičių, bet jo tekstai turi ir kitos, labai konkrečios estetiškos substancijos, todėl tai kur kas subtilesnis lietuviškojo modernizmo variantas.

Škėma ir Gavelis yra depresyvio Vakarų civilizacijos idėjų istorijos pamokos. Mes jas išmokome, žinome, net praktikos turėjome, o dabar naujoji karta nori kitokių knygų: tiesiog apie žmogų ir galbūt apie Dievą, kurio žmogus negali nei suvokti, nei tuo labiau kaip nors aprašyti, nebent būtų palaimintasis beprotis – kaip vienas iš Škėmos herojų.

Irstantis modernusis herojus

Modernistinis personažas visų pirmaisia pasišymi konkrečia asmenybės substancija, kurią saugo individualumo kiautas, tačiau taip atrodo tik iš pirmo žvilgsnio. Iš tikrųjų tas žmogus yra tarsi organiškojo pasaulio dalis, tarsi koks medžio lapas, įmestas į cheminį druskos tirpalą, visa jo gyvoji ląsteliena suirusi, likęs tik nervų skaidulų raštas, stilizuota to lapo (žmogaus) figūra. Kažkas jame lieka – tai gyvas ir atviras nervas, tarsi kokia skaudanti šaknis. Reikia tą gyvąją šaknį galutinai numarinti, ir nerimo – kaip nebūta.

Kaip tik toks yra neurotiško ar šizofreniško Škėmos herojaus tipas. Jo – kaip kultūros subjekto – sąmonės paviršius yra visiškai suiręs, jame plūduriuoja, pinasi visokie kultūrinių patirčių fragmentai, už kurių kabinamasi kaip už besiskaidančios savimonės likučių (tarsi už sudužusio laivo šipulių), o leitmotyvas ir jungiantysis šios yrančios sąmonės pagrindas yra tautosakinė atmintis, nurodanti į natūraliąją, organišką žmogaus šaknį. Herojaus savastis slypi lietuviškojoje dirvoje. Tačiau naujosios civilizacijos terpėje ši liekana tampa suskilimo, šizofreniškumo priežastimi, ji trukdo gyventi, todėl kaip tik ji ir turi būti apsvaiginta milteliais, sunaikinta ir numarinta. Kitos išėities tiesiog nėra – nes individualizuotas herojus negali grįžti į mitinės sąmonės laikus, o civilizacija šiame kontekste – žmogaus proto išrasta susinaikinimo mašina.

Per savo herojų Škėma parodo Vakarų civilizacijos raidą: kaip žmogaus prigimtį represuojantis ir gyvybės balsą ignoruojantis protas tampa beprotybe, atsigręžiančia prieš patį žmogų ir jo gyvastį. Beje, žmogus šioje sistemoje nesunaikinamas, nes kapitalizmui reikalinga gyva darbo jėga. Todėl žmogus tiesiog perdaromas, pakeičiamas, iš jo „išoperuojama“ dvasinė savimonė, kuri tiesiogiai siejasi su gyvybės principu. Juk gyvybė yra savaiminis, laisvas gyvenimo skleidimasis.

Škėma lietuvių literatūroje sukūrė, ko gero, autentiškiausią modernistinį personažą. Modernizmas – tai žmogus pasaulio centre, tai asmens dvasios autonomija ir individualistinė savimonė. Tokio personažo genezės pagrindas – krikščioniškosios teologijos metafizinis sielos principas, įkurdintas žmogaus struktūroje ir iškeliantis jį virš natūralistinio gamtos pasaulio. Iš čia – nelygstama individo vertė, asmens prigimtinės teisės ir visos jo privilegijos. Anot socialinės antropologijos autoriteto Louis Dumont'o, „[i]ndividualizmas yra pamatinė modernųjų visuomenių vertė“³.

3 Louis Dumont, *Esė apie individualizmą: Modernioji ideologija antropologiniu požiūriu*, Vilnius: Baltos lankos, 2002, p. 30.

Esminis tokios žmogaus savasties turinys – kūrybinga dvasia ir laisvė. Nuo romantizmo epochos šios sąmonės savybės yra išaukštinamos, o modernizmo paradigmoje tampa normatyvinėmis bei kanoniškomis vertybėmis. Žmogaus gyvenimas pagal šią epistemą yra individuali laisva sielos saviraiška, o kūryba – savivizijos forma. Modernistinis menas – tai asmens saviraiška.

Neabejotinai toks episteminis modelis „išima“ individą iš pasaulio, nukerta jo ryšius su būties visuma ir su bendruomene, sunaikina visuomeniškumo jausmą. Tokios ontologinės nuostatos turi etinių pasekmių. Modernizmas nuosekliai kuria individualistinį personažą (romantiškojo maištaujančio herojaus reminiscencija), kuris išskyla virš minios kaip kenčiantis genijus, o jo kančia kaip tik kyla iš ontologinės tuštumos ir vienišumo jausmo. Tokią būseną galima suvokti ir kaip asmenį taurinančią, ir kaip jį žlugdančią aplinkybę. Todėl išaukštintas Škėmos herojus yra toks ambivalentiškas: jo prasmė kuriama tai pagal kenčiančios dievybės (Jėzaus Kristaus), tai pagal pralaiminčio mitologinio Sizifo prototipą. Atrodo, kad abu tragiškosios prasmės laukai autoriui yra vienodai patrauklūs, bet *Baltoje drobulėje* vis dėlto laimi Sizifo variantas, herojų nugalė pasaulio absurdas.

Kodėl? Kadangi absurdo idėja yra literatūriškai modernesnė, taip pat ji motyvuoja kitą autoriaus aistrą – totalitarizmo demaskavimą. Škėmos, kaip ir Gavelio, herojaus didybė auga iš aistringos neapykantos regresyvioms galios struktūroms. Šie veikėjai dialektiškai susiję su metafizine blogio idėja, todėl paradoksaliai ir patys yra tarsi užkrėsti blogiu.

Štai čia ir išryškėja Škėmos herojaus paslaptis: savo nelygstamą (menininko, genijaus) reikšmę jis kuria *via negativa* – visomis išgalėmis stiprindamas pasaulinio blogio idėją ir sukurdamas seną kaip pasaulis, gnostinę dvasios ir materijos opoziciją (tokia pati patetiška schema – ir Gavelio parabolėse). Škėmos herojui būtinas blogas pasaulis, kuriame siela jaučiasi blogai, jam būtinas totalitarizmas, lydintis žmoniją nuo pat jos dvasinės savivizijos pradžios (nuo Platono). Šią mintį patvirtintų jau cituoto Dumont'o mintys: „Iš tiesų, turint omeny, kad individualizmas yra, viena vertus, visagalis, o kita vertus, jį nuolat neišvengiamai persekioja jo paties priešybė, galima sakyti, kad totalitarizmas – tai dramatiška kažko, kas vis iš naujo randasi šiuolaikiniame pasaulyje, išraiška.“⁴

Ir dar: „keisčiausia ir įdomiausia yra tai, jog [...] heterogeniškų elementų susijungimas, kai individualizmas absorbuoja sau svetimus, daugiau ar mažiau

4 *Ibid.*, p. 30.

priešingus elementus, lemia, kad atitinkamų reprezentacijų ideologinė galia sustiprėja, išauga. Tai ir sudaro dirvą totalitarizmui, kuris yra nevalingas, nesąmoningas, hipertenziškas individualizmo ir holizmo junginys.“⁵ Savaiame aišku, kad be sovietinės istorijos, be Antrojo pasaulinio karo, visų tų okupacijų, trėmimų ir kitų XX a. nelaimių nebūtų ir tokio literatūrinio herojaus, koks atsiranda Škėmos ir Gavelio tekstuose. Totalitarizmas apskritai yra žmogiškojo susireikšminimo rezultatas, kylantis iš proto – dvasinės galios – pervaldinimo.

Todėl abiejų totalitarizmo kritikų tekstuose svarbiausiu uždaviniu tampa kūniškojo individo savižudybė – kaip bandymas išsipainioti iš blogio materijos pinklių, į kurias asmenį įpainioja ydinga Vakarų civilizacijos raida. Škėmos tekste galime išvelgti natūraliojo, prigimtinio pasaulio ilgesį (romantizmui būdingos reminiscencijos), Gavelio idealistinis pasakotojas ilgisi proto šviesos. Vienaip ar kitaip šių autorių kūryboje istorija ir apskritai laiko slinktis suvokiama kaip tolydus, nesustabdomas būties degradavimas, slinktis iš aukso amžiaus į katastrofišką finalą, kuriame paaukojamas žmogus.

Toji herojaus savižudybė – savotiškas asmens tapatybės perkūrimas. Pasakojimu įrodoma, kaip šis modernus pasaulis suardo asmenybės struktūrą, ir netiesiogiai teigiama alternatyvios tikrovės, kitokio pasaulio galimybė, kuriame asmenybė galėtų išsiskleisti savo tikroju turiniu. Kitaip tariant, modernistinio herojaus dekonstravimo aktas yra isteriškas asmens protestas prieš jo laisvės apribojimus ir jo valios neigimą.

Savastis ir tapatybės suirimo laipsniai

Tokią Vakarų žmogaus laipsnišką degradaciją autorius pavaizduoja Antano Garšvos refleksijomis.

Viena iš svarbiausių romano *Balta drobulė* temų – europietiškosios žmogaus tapatybės transformacijos Naujajame pasaulyje, asmens laipsniška degradacija. Kas aš toks esu? – klausia herojus, išplėštas iš gimtosios humanistinės ir etninės Senojo pasaulio dirvos. Ogi išsigimstanti savimonė. Aš esu lietuviškos ir europietiškos kilmės degeneratas. *Ecce homo*, štai žmogus ir jo finalas, asmens degradacijos laipsniai:

5 *Ibid.*, p. 31.

Esu keltuvinis angelas operetinėje uniformoje. Šitokios rūšies angelai linksmai nusiteikę. Jų užpakaliukai rausvi. Jie išdrįsta patį Dievą timptelti už skverno, kai Jis sprendžia tragiškąsias visatos problemas. Ir Dievas atlaidžiai nusišypso. „Ė, jūs vaikinukai, marš pas Švenčiausiąją Panelę, tegul Ji išduoda jums po riestainį Mano Vardu.“ Ir angelai skrenda būriu, žnaibydami vienas antrą, ir danguje sklinda neap sakomas triukšmas, ir net šventas Tomas Akvinitis pakelia galvą nuo rašomo laiško Jacques Maritain, kuriame jis aiškina, kad Exodo Dievas nėra būtis (kiekviena būtis gali egzistuoti arba neegzistuoti), bet Jis yra Būtis.⁶

Tai buvo intelektualinės degradacijos konstatavimas: žmogus kaip technologinės mašinos sraigtelis netenka dvasinės galios, jis darosi visiškai infantilus, jam nebesuvokiami didieji metafiziniai klasikinės Europos kultūros klausimai, didžiosios būties ir egzistencijos problemos. Kai nėra problemų, nėra ir rūpesčių...

Kita stadija – kultūrinės tapatybės praradimas:

Esu persodintas akacijos krūmas. Mano šaknys čiulpia naujos žemės syvus, ir, nors kelios šakos nuvyto, mano viršūnė sužaliavo lipniais lapais, ir ant jos nutūpė grakštus paukštis. Jis kilnoja kojytes pilkose kojinese ir patenkintas cypia dainelę.

*Oh, Susan Van Dusan,
The goal of my choosin'
She sticks to my bosom
Like glue - - -⁷*

Žmogus, netekęs tėvynės, nemiršta, jis tik pasikeičia. Komerciniame pasaulyje įvyksta mutacija: personažą veikia nauja aplinka, „lipni“ populiarioji, pramoginė kultūra, kuria maitinamos kapitalui vergaujančios žmonių masės. Šis personažas netenka ir dvasinių vertybių, jis išduoda gyvenimo principus, susigundo pinigų galia ir hedonizmo malonumais: „Esu kvalifikuotas atsiskyrėlis, kuriam mirtinai įgriso dykuma, ašutinė, rykštės, meditacijos, samanų guolis. Atsiskyrėlis, kuris nueina į didelį miestą ir prisimena, kad jo namų rūsy tebeužkasti auksiniai pinigai. Ir jis užkalbina jauną merginą.“⁸

6 Antanas Škėma, *Rinktiniai raštai*, t. 1, Vilnius: Vaga, 1994, p. 422–423.

7 *Ibid.*, p. 423.

8 *Ibid.*

Tai lietuvių išėivijos šventųjų švenčiausiosios vertybės – lietuviybės, etninės tapatybės išniekinimas: vienintelė personažo laimė svetimame pasaulyje – tapti tarnu, susirasti šeiminingą ir pamaloninti savo gyvenimą pigiais tautiniais niekučiais: „Esu lietuvis kaukas, susiradęs sau draugą moteriškos giminės. Ir mudu susirasime šeiminingą, kuris už nudirbtus darbus padovanos mudviem linines kelnutes.“⁹

Pagaliau iš unikalios asmenybės ir substancinio žmogiškojo individo lieka tik informacinis vienetas, skaičius kaip valdymo sistemos elementas, kaip visiškai nuasmenintas subjektas, kurio nereikšmingumas nurodytas tiesiog matematiškai. Tai 87-as „žmogėnukas“ prieš apokaliptinio Niujorko aštuonis milijonus: „Esu 87-asis žmogėnukas aštuoniamilijoniniame New Yorke.“¹⁰

Bet toks žmogiškosios dvasios sunaikinimas juk ir yra pati didžiausia auka, kurią vainikuoja idealiausia, visų žmonių trokštama būseną: „Esu laimingas.“

Ar ne toks yra visos žmonijos tikslas, kurį mums, gyviems ir netobuliems mirtingiesiems, siūlo didieji pasaulio architektai, kreipdamiesi į žmogaus prigimtyje glūdinčius slaptuosius instinktus?

Taip Škėmos siurrealizmas – kalbėjimas apie prigimties jėgas ir pasaulio košmarus – virsta pačiu tikriausiu realizmu, kuris galėtų padėti įsivaizduoti ir Lietuvos ateitį.

Žmogaus savastis antiutopinėje Baltos drobulės vizijoje

Savo romane Škėma istorijai suteikia ciklo pavidalą: žmogaus savavališkai (nuopulis) pradėta istorija užsibaigia grįžimu į pradžios tašką, tačiau jame nebėra pirmą kartą būsies darnos ir gyvybės šilumos. Gyvasis pasaulis galutinai miręs, tačiau jis – technologiškai tobulas. „Blizga tuščios, išpoliruotos keltuvo sienos. Adomas ir Ieva sugrįžo į rojų. Nėra jame fantastiškų gėlių, taikių panterų, dvi-prasmiško žalčio. Suspaustoje erdvėje, tarp plastikinių sienų, matinei lemputei ir aukštų skaičiams šviečiant, du pirmieji žmonės stovi susiglaudę.“¹¹

Koks vaidmuo, kokia prasmė tenka žmogui šiame fatališkame laiko rate?

9 *Ibid.*

10 *Ibid.*

11 *Ibid.*, p. 422.

Individualistinis Škėmos herojus priešinasi civilizacijos mašinai projektuodamas savastį į tragiškąsias mitines figūras, kuriomis siekiama išreikšti žmogaus pralaimėjimo mastą. Tai Jėzus Kristus ir Sizifas, du mitologiniai tapatybės projektai. Herojus svyruoja tarp jų, lyg negalėdamas pasirinkti ir susitapatinti su kuriuo nors vaidmeniu iki galo.

Pirmiausia herojui, kaip senosios Europos kultūros subjektui, imponuoja Kristus – kaip dvasios auka ant materijos kryžiaus, kaip sielos kentėjimo materijoje simbolis. Tai dažna modernistinio meno vertybinė projekcija, išreiškianti tragiškąją žmogaus didybę.

Tačiau naujajame pasaulyje, kur viešpatauja kapitalo mašina, nebėra vietos transcendencijos reikšmėms, todėl ir Kristaus auka nebetenka galios. Krikščioniškąjį pasaulėvaizdį labai nepastebimai autorius sukeičia su gnostiniu, todėl šioje visatoje kūrėjas yra technologinis Demiurgas, žmogaus racionalumo simbolis, kuris išsigandęs stebi nebevaldomus savo racionalizmo veiklos padarinius:

Didelė ramybė staiga apniko mane. Aš suvokiu dykumą. Smėlys, atsiskyrėlio ašutinė, perdžiūvę lapai šnera, išblukus palapinė, o medituotojau, tu laimėsi Dievo malonę, Šventoji Dvasia paukščiu sukinėjasi virš tavo galvos, ir geometriniai šviesos spinduliai įsibeda į tavo širdį. Ekstazė. Nėra proto, nėra sąmonės, nėra graikiškųjų idėjų, nėra rytietiško fatumo. Nublokštas gnostiškasis Demiurgas – virpąs velniūkštis, persigandęs ir susigūžęs. Šventoji Dvasia, nežvelgiama išmintis Tavo geometrinuose šviesos spinduliuose, jie nubraižyti pagal liniuotę kupoluose. *Up ir down, up ir down.* Akmens ridenimas ramina. Aš mėgstu beprasmiškumą. Žmonės įeina, žmonės išeina. Ar man suprasti visatos stipinų sukimąsi?¹²

Taigi alternatyva ryžtingam dvasios veiksmui ir vienintelė personažo galimybė – susitaikymas su savo beprasmybe. Lieka vienintelis tapatybės modelis – Sizifas, amžinai pralaimintis herojus, tačiau amžina pralaimėjimo kančia nesuderinama su gyvybės jausmu. Lieka tik viena, labai paprasta išėitis: išrauti pačią gyvybės šaknį, užgesinti sąmonę.

Čia Škėma paradoksaliai suartėja su budizmo epistema: visa būtis yra kančia, kančios priežastis – žmogaus troškimai, nuslopinus troškimus, nelieka ir kančios.

Arba, kaip sakė didysis totalitarizmo konstruktorius Stalinas, nėra žmogaus – nėra ir problemos.

12 *Ibid.*, p. 310–311.

Ar tai ne pats didžiausias išsižadėjimo veiksmas?

Gal ir ne, kadangi jame nebėra laisvo pasirinkimo galimybės. Gal su modernių laikų iliuzijomis nuplaukia ir efemeriškas žmogaus laisvės idealas?

The Tragic Dotted Line of Civilization in Antanas Škėma's novel *Balta drobulė*

Summary

The most important work by the émigré prose writer and playwright Antanas Škėma (1910–1961) – the novel *Balta drobulė* (The White Shroud) – expresses the collective experiences of the Lithuanian nation: the attempts of the Lithuanians, who had lost their homeland due to the Bolshevik occupation of Lithuania, to adapt to life in America. The writer chooses a character of dramatic nature, the poet and intellectual Antanas Garšva, who resorts to the principle of contrast to compare the two worlds he knew: the old humanistic Europe and the technological consumerist civilization of the New World. He compares two forms of totalitarianism: an ideological communism and an economic capitalism. Through the intense reflections of the protagonist, the novel considers the evolution of Western civilization which begins with a high flight of ideas and ends in ideological coercion. In Lithuanian literature, Škėma creates probably the most authentic modernist character, through which he reflects on the disastrous forces of time. History as such is like a nervous and excited fabric of living cells – people.

Due to historical experiences, the twentieth-century history of Lithuanian literature has been politically infected, and especially the modernist history of literature, which reflects on the evils of political and power structures and defends the European idea of the free individual. The main character is created as an individual who is in search of his cultural identity. As a lonely rebel who has risen against the world of evil, he is exalted through an analogy to the myth of Jesus Christ's Passion; as one experiencing a fatal defeat, he is compared to the symbolic figure of Sisyphus. Through this character, Škėma depicts the evolution of Western civilisation: the mind that represses human nature and ignores the voice of life turns into madness, although the human is not annihilated in this system as capitalism needs a living labour-force. Therefore the human is simply

remade and changed: his spiritual self-awareness, which is directly linked to the principle of life, is removed.

The grandeur of Škėma's hero – just like that of another Lithuanian writer, Ričardas Gavelis – rises from his passionate hatred for the structures of power. These characters are in a dialectic relationship with the meta-physical idea of evil, thus, paradoxically, they are as though infected with evil themselves. That is why in the texts of both these writers-critics of totalitarianism history is perceived as a continuous, unstoppable degradation, as a shift from the golden age towards a catastrophic finale in which the human is sacrificed. Škėma's novel as though portends the death of Christian humanistic culture and stands out as a dramatic search for identity of an individual of the Western world at a time of epistemic crisis.

Key words: Modernism, Surrealism, totalitarianism, identity, culture, civilisation.
